

EL CRISTIANISME PRIMITIU

MIQUEL ROSSELLÓ I ALBERT V. RIBERA

Servei d'Investigació Arqueològica Municipal. Ajuntament de València

ELS ORÍGENS DEL CRISTIANISME VALENCIÀ

Dins de la societat romana, el cristianisme es veia com una més de les diverses i variades religions nascudes en el Mediterrani Oriental (Egipte, Síria, Àsia Menor...) que a poc a poc s'anaven introduint en el flexible panteó pagà. Concretament es confonia o es considerava una modalitat del judaisme, que, per altra banda, estava àmpliament difós a través de les nombroses comunitats hebraiques de l'Imperi, considerablement augmentades després de les revoltes jueves dels segles I i II, que van culminar amb la Diàspora.

A pesar del tòpic que circula sobre les cruels i contínues persecucions que els pèrfids romans sotmetien als primers cristians, la veritat és que, durant els tres primers segles de vida d'aquesta nova religió, el més habitual va ser una tranquil·la convivència que, a la llarga, va propiciar la difusió i l'organització d'aquesta nova fe.

Són molt escassos els testimonis cristians hispans anteriors al segle IV, entre els quals s'inclou un més que hipotètic viatge evangelitzador de sant Pau i els més reals màrtirs de Tarragona de mitjans del segle III, que ja ens mostren comunitats urbanes organitzades entorn d'un bisbe. Per al País Valencià res no se sap fins a principi del segle IV, amb la primera i més important notícia, el martiri del diaca de *Caesaraugusta*, Vicent, que va tenir lloc a València en el 304, dins de l'última i més gran persecució, la de Dioclecià. Aquest episodi martirial marca l'inici del cristianisme antic valencià, sense que això signifiqui que amb anterioritat no hi hagueren ja algunes comunitats, atesa la relativa àmplia difusió aconseguida per aquesta creença al llarg del segle III. Aquest primer cristianisme va ser un fenomen essencialment urbà i mediterrani, per la qual cosa *Valentia*, *Saguntum*, *Dianium* o *Ilici*, dinàmiques ciutats costaneres, degueren acollir amb bastant probabilitat els seus adeptes. El fracàs de la gran persecució Tetràrquica, l'ascensió al tron de Constantí, el primer emperador cristià, i el seu Edicte de Milà, en el 313, pel qual definitivament es permetia el culte dels seguidors de Crist, marquen una dècada decisiva per al relleu, ja imparable, d'aquesta religió. El segle IV veu el seu progressiu desenvolupament, indissolublement unit al poder imperial, al mateix temps que s'assisteix al gradual deteriorament dels antics cultes, que al final d'aquest segle van ser definitivament proscriuïts per Teodosi. Encara que menys conegudes, a partir d'aquest moment, i especialment en la part Oriental de l'Imperi, hi va haver violentes persecucions contra els pagans, que van veure les seues estàtues destruïdes, els seus temples convertits en enderrocs o transformats en esglésies i, paradoxes de la vida, alguns dels seus seguidors van acabar sent martiritzats fins a la mort pels cristians.

Sarcòfag de Valentia. Segle IV. [Museu de Belles Arts de València-Fot. Arxiu SIP].
Es tracta d'un sarcòfag estrigilat fabricat a Roma cap al segle IV.

Caldria considerar el martiri de sant Vicent com el punt de partida segur per al cristianisme valencià. L'impacte d'aquest episodi va ser molt gran a nivell general, lligat al desenvolupament del culte als màrtirs promogut pel papa Damas en la segona meitat del segle IV. Des d'un principi va ser un personatge molt venerat de qui ja parlen sant Agustí i Prudenci i a qui van dedicar moltes esglésies des del segle V o potser abans. Els orígens del nucli episcopal de València estan en estreta relació amb l'episodi martirial de Sant Vicent, cosa que no ha d'estranyar, atès que la gran reputació exterior del màrtir degué tenir la seua justa correspondència en la ciutat que va ser testimoni de la seua passió. Aquesta base ideològica explicaria un suport material, la monumentalitat del qual estem tan sols començant a veure com supera, amb escreix, qualsevol previsió. Els indicis arqueològics de la zona

de l'Almoina avalen una probable cristianització primerenca d'alguns espais dins de la zona del fòrum. Ens vam referir a algunes troballes litúrgiques dels segles IV i V, realitzades entre els enderrocs d'un edifici públic, que només s'expliquen per l'existència en aquest mateix lloc d'un primerenc culte cristià, presumiblement lligat a l'existència d'un lloc martirial. Seria el cas d'un extraordinari bol de vidre decorat amb escenes bíbliques. De ser certa aquesta suposició, disposaríem d'un primerenc exemple d'un espai romà cristianitzat, caràcter que, per altra banda, es constata amb total seguretat en aquesta mateixa àrea per a les etapes posteriors.

Altre testimoni inequívoc de la primerenca cristianització associada al culte de sant Vicent el tenim en la necròpoli trobada en el monestir de la Roqueta, al costat del tradicional lloc de soterrament del màrtir, cosa que verifica arqueològicament la seua autenticitat. Amb ell també es relaciona un sarcòfag del segle IV fabricat a Roma.

D'Ilici també es disposa d'un dels més antics edificis dedicats al culte cristià, la seua basílica pavimentada amb mosaics, errònia-

Inscripció del bisbe xatívi Atanasi. [Museu Municipal de Xàtiva].

És l'única inscripció completa d'un bisbe del territori valencià en l'Antiguitat Tardana. Reutilitza un pedestal romà més antic. També és una de les poques, però molt expressives, restes del bisbat de Saetabis.

ment interpretada com a sinagoga, que es data en el segle IV. Les més antigues i irrefutables dades del cristianisme valencià procedeixen de les dues colònies romanes existents, cosa que parla del referit caràcter urbà dels inicis d'aquesta nova religió.

Per contra, les zones rurals degueren romandre paganes alguns segles més, com ho testimonien els reiterats cànons dels concilis de l'època visigoda que no cessen d'esmentar, i reprovar, la perduració en les zones rurals de pràctiques religioses alienes al cristianisme. La mateixa denominació de pagans, que deriva de *pagus*, llogaret, ja defineix amb claredat la procedència d'aquesta paraula.

L'ORGANITZACIÓ DEL CRISTIANISME: LES SEUS EPISCOPALS

Les seus episcopals es van sobreposar, en l'essencial, als antics *conventus* jurídics romans i les seus metropolitanes a les capitals de les cinc províncies del baix imperi. Mancant dades més precises, és de l'opinió general que la xarxa diocesana en la façana mediterrània hispana estaria ja formada en època primerenca, almenys en aquelles ciutats més importants. Per als primers decennis del segle V constatem que la zona valenciana estava envoltada de ciutats amb seu episcopal ja establida, cas de Saragossa, Tarragona, Barcelona, Cartagena i, més enllà del mar, les illes Balears. És lícit suposar que seria per aquestes dates, o poc temps després, quan les principals ciutats de la zona (*Valentia*, *Saetabis*, *Dianium*, *Illici*) adquiriran rang de seu episcopal.

Valentia des de l'etapa paleocristiana degué ser la seu d'un bisbat important, del qual es coneixen alguns dels seus personatges més destacats. El primer dels prelats coneguts i, al seu torn, qui major empremta va deixar en la seu va ser Justinià, qui, com sabem, ocupava la càtedra episcopal l'any 546 quan es va celebrar un concili provincial a la seua ciutat. Altres posteriors van ser Ubiligiscle, bisbe arrià de nom germànic, cosa que és un bon indicatiu per a suposar la presència efectiva de visigots a València, o el seu coetani catòlic, Celsi, amb qui formaria una no molt comuna dualitat episcopal. Aquest doble bisbat no degué estar exempt de conflictes, ja que era reflex de la inicial segregació entre romans, catòlics, i germànics, arrians. Eutropi va ser un altre il·lustre bisbe de la seu valentina, que abans havia estat abat de l'important monestir Servità i en qualitat de tal va participar en l'organització del Concili III de Toledo. Posteriorment s'aniran succeint diversos bisbes dels quals només coneixem els seus noms, a l'aparèixer citats en les actes dels concilis toledans: Marí, Musitaci, Anesi, Fèlix, Suinteric, Hospital, Sàrmata i Ubitiscle, últim bisbe conegut abans de Jaume I.

De la resta de bisbats tot just coneixem la relació dels bisbes que van assistir als concilis toledans. De *Saetabis*, a més de l'existència de Mutto, Florenci, Athanasi, Isidor, Asturi i un altre Isidor, només es pot destacar que del bisbe Athanasi es conserva una inscripció de l'any setè del seu pontificat.

La llista de bisbes dianenses només la coneixem a partir de l'any 636, ja que feia poc temps que acabava de passar la ciutat a les mans dels visigots, una vegada expulsats els bizantins. Abans i durant la presència bizantina a la ciutat desconeixem si hi va haver bisbe. En canvi, l'ocupació bizantina no va propiciar, al contrari que en els casos de Cartagena (*Begastri*) i Elx (*Elo*), la creació d'un bisbat visigot paral·lel. Es coneixen els bisbes Antoni, Maurel, Fèlix i Marcia.

Llàntia nord-africana amb crismó invertit. Segles IV-V. [Museu de Prehistòria de València].

Sarcòfag d'Elda. Segle IV. [Museu Arqueològic d'Elda].

Fragment d'un sarcòfag d'Elda amb escenes de l'episodi de Jonàs, un dels més representats en la primera iconografia cristiana.

Joan és el primer prelat de què es té notícia de la seu il·licitana i també el més antic conegut del País Valencià. Apareix en una decretal del Papa Hormisdas de l'any 517 en la qual es nomena aquest bisbe d'Elx vicari apostòlic per a les províncies d'*Hispania*, en època del domini ostrogot de Teodoric el Gran sobre el regne visigot. No serà fins més d'un segle després, l'any 633, quan tinguem notícies d'un altre bisbe al capdavant de la seu, Serpentí. Aquesta llarga absència s'explica, igual que en el cas de Dénia, per estar ocupada pels bizantins. El va succeir Ubínibal, que també va ser bisbe de la seu elotana, de curta existència i creada pels visigots quan l'ocupació bizantina de la seu d'*Ilici* per a regir els territoris d'aquesta que romanien en el seu poder. Leandre també va regir les dues seus. Èmmila i Oppa tanquen la nòmina de bisbes il·licitans.

L'organització episcopal va sofrir alteracions amb l'ocupació bizantina de part de les diòcesis de *Saetabis*, *Dianium*, *Ilici* i *Carthagonova*, incloses aquestes tres últimes seus, cosa que obligà a la creació d'un efímer bisbat a *Elo*, que fins fa poc es relacionava amb Elda, tot i que últimament s'ha identificat amb el jaciment d'El Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete). En qualsevol cas, encara que estiguera emplaçada fora de l'actual territori valencià, va estar lligada amb el bisbat d'*Ilici*

i subjecta als avatars de la política i les conquestes territorials de visigots i bizantins al llarg de la segona meitat del segle VI i primer quart del VII.

La més moderna i de vida més curta de les seus ací relacionades va ser fundada, igual que *Bigastri* en relació amb Cartagena, en oposició a la seu, en poder dels bizantins, d'*Ilici*. Una vegada expulsats els imperials d'*Hispania*, la seu elotana va deixar de tenir sentit i va ser absorbida per la més antiga d'*Ilici*. Sanable és l'únic bisbe independent de la seu.

EL CRISTIANISME I LA CONQUESTA ISLÀMICA

La societat visigoda es va mostrar bàsicament pacifista amb els nouvinguts, i bona part de les altes jerarquies, tant civils com eclesiàstiques, van optar per adaptar-se a la nova situació. Exemples paradigmàtics de l'un i l'altre estament els tenim en Oppas, metropolità

Inscripció cristiana de l'any 395. Roma. [Museu de Prehistòria de València].

de Sevilla, i en Teodomir, governador d'*Auriola*. En altres ciutats, en canvi, en les quals hi va haver resistència o es va produir la fugida del bisbe, no va haver-hi pacte, cas del metropolità Pròsper de Tarragona. En l'àrea valenciana, el Pacte de Teodomir va comportar, des d'un punt de vista religiós, una continuïtat de l'estat de coses en aquesta zona meridional del país, i que es pot estendre a part de l'àrea valenciana. El Pacte va establir que no es cremarien les esglésies i que no es forçaria els cristians a abandonar la seua religió.

L'element cristià (mossàrab) va ser encara important durant els primers segles de la dominació islàmica, fins a la instauració del califat per Abd al-Rahman III. L'estructura eclesiàstica va continuar vigent sota el govern dels diferents emirs, la qual gaudia d'una relativa llibertat i vitalitat, tot i que ja privada de l'enorme poder polític que havia detestat amb els monarques visigots, que els va permetre seguir celebrant concilis. Prova d'aquesta vitalitat de l'església hispana durant l'emirat és la controvèrsia adopcionista protagonitzada per Elipand, metropolità de Toledo i primat de l'Església a l'Espanya musulmana, i el bisbe Fèlix d'Urgell, sota l'autoritat carolíngia de l'Església franca. L'extraordinari eco a tota la Cristiandat occidental de l'heretgia va implicar, en les dues últimes dècades del segle VIII, monarques (Abd-al-Rahman I, Hixham I, Al-Hakham I, Carlemany, Alfons II el Cast...), papes (Adrià I, Lleó III), bisbes i pensadors de l'Església (Paulí d'Aquileya, Alcuí de York, Beat, Heteri...), així com la celebració de diferents concilis i assemblees (Concili de Sevilla de 784, Concili de Ratisbona de 792, Concili de Frankfurt de 794, Assemblea Episcopal d'Aquisgrà de 799).

La majoria de les seus episcopals d'època visigoda van perviure i, en el cas de les seus més importants, es coneixen sèries ininterrompudes de bisbes fins a final del segle IX. La situació en les seus episcopals valencianes ens és bastant desconeguda. Es coneix un prelat d'Elx, de nom Teudegut, en el Concili de Còrdova de 862. A València la seu continuaria almenys fins finals del segle VIII, moment que la ciutat va ser arrasada per Abd al-Rahman I l'any 778. De Xàtiva no tenim notícies de bisbes de la seu durant època emiral, en canvi, hi ha una notícia interessant, esdevinguda a principis del segle IX, sobre la fugida d'uns monjos de Xàtiva a l'illa propera de Formentera.

Tot apunta que la xarxa episcopal del País Valencià va perdurar fins al segle IX en el cas d'Elx; a València la seu quedaria desmantellada en el segle VIII; a Xàtiva només tenim notícies d'una comunitat monàstica que fugí de terres musulmanes a una illa encara en poder de l'imperi bizantí; i de Dénia no tenim cap informació. Sembla que, encara amb les escasses dades disponibles, les seus d'Elx i València, ciutats esmentades en el Pacte (si s'accepta que Balantala és València), tenen una certa continuïtat; les dues restants, Xàtiva i Dénia, que no s'anomenen en el Pacte, possiblement desapareixerien amb l'arribada dels musulmans.

Creu litúrgica procedent del conjunt monàstic de Punta de l'Illa (Cullera, València). Segle VI. [Museu de Prehistòria de València].